

Kovács Éva–Vajda Júlia

„Az indiánokat nem szokták lezsidózni”^{*}

– *avagy hogyan kerül egy mesztic fiú a zsidó iskolába?*¹

I.

„Még nem zsidóztak le. Ez mondjuk érthető, mert én nem úgy nézek ki, mint egy zsidó. Van, szóval van, aki abhoz köti, hogy pajesza van, nagy orra, fekete haja, de hát akárki lehet az, szóval szőke hajjal is lehet valaki zsidó. Van, akire ráismerek, arra konkrétan, azt nem tudom, hogy zsidó-e, csak minden jellemvonásuk ráillik, de az nem jelenti azt, hogy tényleg az. Csak valószínűnek tartom. Jól keresnek, okosak. – Amikor hallottam a zsidókról, általában azt hallottam, hogy okosak nagyon, az átlagosnál okosabbak. Meg még a külsőhöz, hogy nagy az orruk. Ez az átlagos. – A vallásosok azt hiszik, hogy ők külön csoport, és tényleg ők a kiválasztottak, meg hogy nem keresztelkedtek át akkoriban, de engem ez teljesen hidegen hagy. Nem értem, lehet, hogy nekik kell a hit, de hát erre nekem nincs szükségem. Bármilyen más társaság is jó.

Egyáltalán semmit sem tudtam a zsidóságról. Csúpan azt, hogy volt második világháború, más az időszámítás náluk, szóval csak a nagyobb léptékű dolgokat. Mondjuk most sem tudok sokkal többet, de ezt ne mond meg senkinek.

Nem volt elkülönítve nálunk, mert amikor voltaképp vallásról beszélünk esetleg, én nem nagyon szerettem, most is utálom, nem szeretem a vallást, nem hiszek én istenben, akkor szóba került a keresztény, és ugyanúgy a zsidó vallás is.

A családjukban vannak zsidók. Az unokatestvéremék is azok, anyukám is, a nagymamám, állítólag a dédnagymamám, de nem sokan a családban, inkább az ismerősök. Nem tudom, hogy mikor tudtam meg, biztos valamikor véletlen került szóba, talán a nagymama mondta, de

biztos, hogy semmi egyáltalán nem befolyásolt. Nem tulajdonítottam jelentőséget, szóval például nem azért szeretem a macesszombóclevest, mert a zsidók szimbóluma, hanem azért, mert szeretem.

Nem szoktunk a háborúról beszélni, meg egyáltalán nem szoktam a – a múlttól beszélni, tehát hogy mik történtek, vagy hogy pár évvel ezelőtt, vagy régebben, szóval az nekem történelmi téma, ami nem igazán szokott érdekelni.”

1994 tavaszán felkerestük Emmát és Andrist, hogy interjút készítsünk velük. Emma egyike volt azoknak a szülőknak, aki felkérésünkre válaszolva hajlandónak mutatkozott arra, hogy a zsidó iskola kapcsán beszélgesse velünk. Levelünkben hangsúlyoztuk, hogy azok a családok érdekelnek bennünket, amelyek új, alternatív iskolába írták át gyermeküket – nem utaltunk azonban az iskola zsidó voltára. Emma az előzetes telefonbeszélgetésben szokatlanul készségesnek és nyíltan mutatkozott, és többször mentegetőzött, hogy nem tud túl sokat az iskoláról.

Úgy alakult, hogy Andrissal találkoztunk előbb, ezért az Emmával való beszélgetéskor már nyilvánvaló volt számunkra, hogy a fiú mesztic, egy indián férfi és egy zsidó nő házasságából született.

Emma 1956 tavaszán született kaderszülők harmadik gyermekeként egy Gorkij fasori bérlakásban.² Apja, Kállai Andor a numerus clausus idején volt egyetemista. Budapesten nem tanulhatott, így Bécsben végezte el a közgazdaság-tudományi egyetemet. A német megszállás alatt itthon bujkált, s

^{*} Részlet a kiadónknál most készülő *Zsidók identitáskeresése a rendszerváltás utáni Magyarországon* című könyvből. A kutatást az elmúlt évtizedben elnyert OTKA-támogatások tették lehetővé.

mint az ellenállási mozgalom aktivistáját hamis papírok készítésével bízta meg a párt. Itt ismerkedett meg későbbi feleségével, Etelkával, Emma anyjával, aki akkor fiatal lányként vonzódott a kommunista mozgalomhoz. Etelka később az Út-törőszövetségnél dolgozott, majd 1980-ban a pártközpontból nyugdíjazták. Andor a Tungsram Gyárban mérnökként tevékenykedett, és a főosztályvezetőségig vitte.

A nagypolgári lakásban együtt élt velük Etelka nagynénje, Zsófi néni. Etelka édesanyja belehalt a szülésbe, édesapja – a zsidó hagyományoknak megfelelően – feleségül vette elhunyt felesége még hajadon húgát, Zsófiát. Ő nevelte Etelkát.

Andor és Etelka családjából a holokausztot csak néhányan éltek túl. Etelka – akit szlávok külseje miatt amúgy sem néztek zsidónak – apácaruhába bújva vitte a hamis menleveleket a rászorulóknak. Egyikük sem varrta fel a sárga csillagot. Zsófi néni egyedül tért vissza Auschwitzból, a többi életben maradt rokon kivándorolt Ausztráliába, illetve Izraelbe. Zsófi néni később is minden pénteken gyertyát gyújt, zsinagógába jár, fizeti a hitközségi adót, és magának külön kóser háztartást vezet, miközben ő főz a többiekre is.

1958-ban Emmának öccsei születnek. Az öt gyereket napközben Zsófi néni látja el. A nyarakat a pártközpont balatonföldvári gyermeküdülőjében töltik. Zenélni tanulnak, anyjukkal néha kamarazenelelnek otthon. Apjuk a munka mellett főként eremgyűjteményre rendezgetésével foglalkozik, anyjuk a barátnőivel bridszel.

Emma – ahogy nővérei is – átlagos képességű kislány, az általános iskola után orosz tagozatos gimnáziumba kerül, ahonnan egy év múlva nem tagozatos osztályba íratják át. Beleveti magát az iskolai és kerületi KISZ-életbe. A VIT-delegáció összeállítására körüli vitákban alulmarad, kilép a KISZ-ből, és soha többé nem vesz részt a mozgalmi életben. Kamaszkorában politikai nézetkülönbségek vannak közte és szülei között.

Az ELTE matematika–fizika szakára csak protekcióval kerül be. Egy év után ott is hagyja, s átjelentkezik a Pénzügyi és Számviteli Főiskolára. Még az ELTE-n megismerkedik első nagy szerelmével, aki röviddel szakításuk után új barátnőjével Izraelbe disszidál. Emma szerelmi bánatával Zsófi nénihez fordul, így tudja meg, hogy ők is zsidók.

Eközben nővérei férjhez mennek, apjuk megelégedésére egyikük sem választ zsidó férjet.

Emma a főiskolán nagy társasági életet él, sokat kirándulnak, klubokba, diszkókba járnak. 1976 nyarán egy balatoni sátorozáson ismerkedik össze későbbi férjével, Joséval. José bolíviai indián, a moszkvai orvosi egyetem hallgatója. Hogy Emmával lehessen, nagy nehézségek árán átiratkozik a budapesti orvosi egyetemre, itt végzi az utolsó évet.

1977 karácsonyán összeházasodnak, José odaköltözik hozzájuk, úgy tervezik, hogy Emma évhatalasztást kér az egyetemen, s Bolíviába utaznak.

1978 tavaszán José hazarepül, hogy mindent előkészítsen Emma érkezésére, aki nyáron utána is megy. Együtt laknak José családjával. Emma rövidesen teherbe esik. Két hónappal később hazatér Budapestre, és visszaköltözik szüleihez a Gorkij fasori lakásba, ahol még ott élnek öccsei és Zsófi néni is. Nem veszi igénybe az egyetemen kapott hallgatói lehetőséget, rögtön folytatja a tanulást.

Nem sokkal az államvizsga előtt megszületik Andris. José a gyerek születésekor két hétre Magyarországra repül. Emma rövidesen megszerzi a diplomát, majd két évig otthon marad kislányával. Zsófi néni hamarosan meghal. Emma a két év elteltével a kerületi IKV-nál talál munkát. Andris bölcsődébe jár, sokat betegeskedik, Emma állandóan táppénzen van. Beleszeret egy régi gimnáziumi osztálytársába, három évig együtt járnak.

A nyolcvanas évek elején öccsei együtt disszidálnak Amerikába, ahol egyikük hamarosan meg is nősül. Ő sem zsidó lányt vesz feleségül.

Andris alsó tagozatos korában versenyszerűen atletizál, nagyon sikeres. Nyolcéves, amikor elutaznak Joséhoz Bolíviába, ahol Andris megismeri apját és apja családját. Végül két hónap után hazatérnek. Ekkor Andris az atlétika helyett dzsúdózni kezd, és hamarosan válogatott sportoló lesz.

1986-ban Emma apja meghal, anyja egy évre rá újra férjhez megy ifjúkori szerelméhez, Béla bácsihoz, aki hozzájuk költözik. 1988-ban Emma beiratkozik a közgazdasági egyetem menedzserképző tanfolyamára. 1991-ben Béla bácsi meghal. Emma 1992-ben megpályázza egy szolnoki vállalat igazgatói állását, amelyet el is nyer. Leköltözik Szolnokra, csak a hétvégeket tölti Budapesten. Andrist 1993-ban zsidó iskolába íratja.

Emma tehát olyan családban nőtt fel, ahol két teljesen idegen, egymásnak ellentmondó értékeken nyugvó világ volt jelen, a hétköznapi világban mégis

egybeforrva. Míg Zsófi néni, miközben unokáiról gondoskodott, a vallásos zsidó rítusokat követte, addig a szülők meggyőződéses ateistaként a kommunista Magyarország újjáépítésében hittek. Emma ugyanakkor csak tizenkilenc évesen szembesült zsidó származásával. Feltételezhetjük, hogy Zsófi néni nyíltan vállalt zsidósága ellenére a többi családtag nem zsidóként azonosította magát. A gyermek Emma a zsidó kultúrával csak mint a nagymama egyéni, avítt hóbortjával találkozhatott. A szülők gyerekeiknek saját kommunista világnézetüket és a társadalmi sikeresség eszményét akarták átadni. A zsidó származás a családban nyílt titokként lengte körül, amelyet Emma egészen tizenkilenc éves koráig nem kényszerült „leleplezni”.

A családtörténetből tudjuk, hogy a szülők a holokausztban ismerkedtek meg, s hogy megismerkedésükkor nemcsak ők maguk menekültek meg úgy, hogy zsidó származásuk látható jeleit elrejtették, de másoknak is abban tudtak segíteni, hogy a külvilág elől eltitkolják származásukat. E stratégia sikerességéből ők arra következtettek, hogy a stigmák – ha külső jeleiket láthatatlanná teszik – valóban megszüntethetők. Mintha egész további életüket az a törekvés jellemezné, hogy származásukat – legalábbis gyermekeikről – „lemossák”. Ez nyilvánulhat meg az apának abban a törekvésében is, hogy gyermekeit más zsidóktól, különösen a zsidó partnerektől távol tartsa. A felszabadulás után – káderkarrierjük révén – olyan életformát alakítanak ki maguk, s később gyerekeik számára is, amelyben a származással nem kell foglalkozni, csak a jelen, a jövő, az egyéni teljesítmények a fontosak.

Emma gyerekkori világában az első nyílt konfliktusok akkor bukkantak fel, amikor kamaszként észrevette, hogy a szülők világfelfogása nem egyezik meg saját mindennapi tapasztalataival: a szülők elleni lázadása – ahogy nemzedékében másoknál is – politikai kérdések körül zajlott. Nem sokkal később szembesült azzal is, hogy származásával Zsófi néni nem áll egyedül a családban: mindannyian zsidók. A fiatal Emma ekkor elhatárolódik e konfliktusoktól: sem politikai nézeteinek máságáért, sem zsidóságáért nem harcol. Szerepet játszhatnak ebben azok a külső kudarcok is, amelyek a középiskolában és az egyetem kezdetén érhatték. Emma elmerül a korosztálybeli lányok szokvány főiskolai életében, ahol ilyen kérdések nem kerülnek terítékre.

Ebben a helyzetben ismerkedik meg Joséval.

Kapcsolatuk nem hoz változást életformájában, ugyanakkor felveti mindazokat a kérdéseket, amelyekre korábban Emma nem tudott egyértelműen válaszolni. A színes bőrű Joséban olyan fiút választott, akinek származását nyilvánvalóvá teszi az elrejtethetlen stigma. Mintha Emma most ugyanarra a problémára keresne választ, amellyel tizenkilenc éves korában nem szembesült, illetve kikerült. Ha eddig azt az utat választotta, hogy nem számolt frissen felfedett zsidóságával – abból kiindulva: ha e bélyeg nem látszik, talán nem is létezik –, most új megoldást keres: olyan, biztosan látható és eltüntethetetlen azonosságot keres, amely nem kérdőjelezhető meg, nem rejtethető el. E lépésre azért is szüksége lehet, hogy kikerüljön a korábbi bizonytalanságból, hiszen zsidóságáról addig azt tapasztalta, hogy nem látható, s így elrejtethető, azonban a legváratlanabb pillanatokban újra életre kelhető. Ezt a félelmét erősítették a holokauszttal kapcsolatos ismeretei, a családja által megéltekből eredő elképzelései is.

José valószínűleg az akkoriban itt tanuló többi külföldi diákhöz hasonlóan gyorsan alkalmazkodott a magyarországi körülményekhez, s nem ütközött ki igazi kulturális mássága. Emma könnyen bevonhatta saját maga és családja életébe. Így olyan helyzet jött létre, amelyben José vált a családi stigma hordozójává – s róla ez el sem tűntethető –, ugyanakkor Emma apjának vágya is teljesült, hiszen lánya nem hozott zsidó fiút a házhoz.

Emma nem számolhatott azzal, hogy a közte és José közötti kulturális különbségek Bolíviában a felszínre kerülnek. Váratlan „hazamenekülése” talán ezzel a sokkal magyarázható: José addig csak borszíneiben különbözött az általa megismert többi fiútól, illetve származásának egzotikus vonásai megragadták Emmát. Amikor azonban utána ment Bolíviába, a korábbi világába visszailleszkedett fiú már idegenül hatott. Emmát Bolíviában nemcsak a kapcsolatban beállt változás, hanem saját ottani helyzete is megviselhette: kevésbé beszélte a nyelvet, nem voltak feladatai, s nőként olyan világba került, melynek női szerepeit nemcsak hogy nem ismerte, de nem is lehettek elfogadhatóak számára, s csak nagy nehézségek árán tudott volna alkalmazkodni hozzájuk.

A hamarosan Budapesten megszülető Andris ezen identitáskeresés kísérletét, az ebben vallott kudarcot szimbolizálja. Emma ugyanakkor a régi szülői házba költözik vissza, ahol Andris léte a szü-

lőkkel való konfliktusát is megtestesítheti, mert az együttélés révén – miközben Emma az anyasze-
repre hivatott – visszakerülhet korábbi gyerekstá-
tusába is, esetleg váltakozva lehet e két szerepében.
Az együttélés azzal az előnnyel is járhat, hogy meg-
védi a magánytól, megkönnyítheti számára az egye-
dülálló anya szerepének elviselését, s egyúttal
indokolja a saját életével kapcsolatos kérdések meg-
oldásának elodázását. E helyzet hosszú távú stabi-
lizálódása éppen ezért gátjává is válhat Emma
tényleges függetlenségének, még éppen csak meg-
kezdett felnőtt élete felépítésének.

Talán ez lehet a magyarázata annak, hogy Emma
élettörténetében az elkövetkező tíz év alig, csak
néhány adat szintjén jelenik meg. A szülőkkel való
tartós együttélés és a gyermekét egyedül nevelő
anya szerepe megnehezíti számára az önálló, felnőtt
női identitás megformálását. Egyetlen tartós kap-
csolata, amelyről említést tesz, három év után meg-
szakad, s talán más kapcsolatok azért nem kerül-
nek szóba, mert ha voltak is, kudarcként élte meg
őket. A későbbi bolíviai látogatás kísérletként is
felfogható, Emma a régi kapcsolat helyreállítása
révén próbálja meg egyre súlyosabb teherként rá-
nehezedő itthoni helyzetét megoldani. Hazatérése
azt mutatja, hogy nem járt sikerrel.

Feltételezhetjük, hogy ebben az időszakban ke-
rült szembe Emma azzal a problémával is, amelyet
egy színes bőrű kisgyerek nevelése jelent. E problé-
ma a biográfiai adatok szintjén alig jelenik meg
– valószínűleg olyan nehéz lehetett, hogy Emma a
mai napig nem tud beszélni róla. Andrisról az élet-
rajzi adatok szintjén annyit tudunk meg, hogy bár
nagyon sikeresen atletizált, a bolíviai utazást köve-
tően anyja inkább dzsúdótanfolyamra íratta be. El-
képzelhető, hogy e váltásnak Emma számára épp
az az értelme, hogy fia származását kevésbé látha-
tóvá tegye, a dzsúdóruhával fedje el. Ugyanakkor
az a tény, hogy Andris teljesítményein kívül más-
ról nem esik szó, talán abból adódik, hogy a csa-
lád élete valamiféle olyan mozdulatlanságban rö-
gzült, amelyben Emma más vonatkozásokban sem
érezhette igazán jól magát.

Emma életrajzából úgy tűnik, a bolíviai utazást és
apja halálát követően a helyzet lassacskán megvál-
tozik. Mintha Emma – s talán anyja is – felszaba-
dulna, s újra, most már nagyobb sikerrel tenne kí-
sérletet arra, hogy maga „vegye kezébe” élete irányí-
tását. Elképzelhető, hogy az új helyzetben a két nő
viszonya is alapvető változáson megy keresztül. Apja

halála, nyugdíjas anyjának sorsa s Andris növeke-
dése is nyomást gyakorolhat Emmára: váljon család-
fenntartóvá. Ennek hatására addigi életéhez képest
óriási változtatást hajt végre, hirtelen beosztott al-
kalmazottból vezetővé, menedzserre lép elő. E vá-
lasztás felé tereli a „történelem”, a rendszerváltás is,
melynek hatására addigi munkahelye összeomlik.

Az apa halálával és a nyolcvanas évek társadalmi
változásaival lehetőség nyílik arra is, hogy Em-
máék újra megfogalmazzák zsidósághoz való vi-
szonyukat. Talán ennek a folyamatnak az eredmé-
nyeképpen kerül Andris is zsidó iskolába. Emma
korábbi problémáját tehát most mintha úgy oldaná
meg, hogy nyíltan igyekszik vállalni zsidóságát, s
ezzel Andris esetében „láthatóvá teszi” addig nem
látható stigmáját is.

Emma tehát évtizedes vívódás után radikálisan
változtat addigi életén: az, hogy hirtelen valódi
szakmai sikereket keres, jele annak az elszántság-
nak is, amely talán más életszférákra is hatást gya-
korol.

Emma és Andris kapcsolatát a kezdet kezdeté-
től az átlagosnál több külső körülmény nehezíti
meg: Andris színes bőre, az apanélküliség, a szü-
lői ház. Súlyosbítja e helyzetet, hogy Emma José
után nemcsak hogy nem lel stabil partnert, de
mintha általában is nehezen találna hangot a férfi-
akkal. Andris tizenhárom éves kamasz, amikor
Emma életformaváltása miatt a fiú egyedül marad
nagyamájával. Egy évvel később kerül át addigi
általános iskolájából a zsidó iskolába. A kamasz
Andris élete is radikálisan megváltozik tehát – egy
olyan életkorban, amikor a saját identitás megte-
remtése válik amúgy is feladatává –, hiszen számta-
lan változást kell megélnie. Andris Emma távo-
zásával magára marad a származásával kapcsola-
tos – szintén az átlagosnál sokkal nehezebb – problé-
ma megoldásában. Emma nyilvánvalóan nem az-
zal a szándékkal megy vidékre dolgozni, hogy fiát
cserbenhagyja, inkább arról lehet szó, hogy úgy
érzi, ezen a módon adhatja meg fiának a kellő sza-
badságot identitása megteremtéséhez, és így teheti
őt függetlenné. E mögött talán az a félelem állhat,
hogy ha ezt nem teszi meg időben, Andrisnak sem
sikerül majd függetlenné válnia tőle, ahogyan ő
sem tudott a szüleitől, még felnőttként sem.

Eddig Emma életét pusztán életrajzi adataira
alapozva értelmeztük. Lássuk ezek után magát az
interjúszöveget, az elbeszélte történetet.³

II

Emma az interjú során többször kitér arra, hogy tájékozatlan⁴ az iskolával kapcsolatban, de nem ez az egyetlen téma, amelyről nem tud mesélni. Arra kértük, hogy élettörténetét beszélje el nekünk. E kérdést nehéznek érzi, többször visszakérdez, hogy mire is gondolunk, nem tud elmerülni története elmesélésében. Rövid, szaggatott közlései kezdetben szülei egykori megismerkedésére vonatkoznak. Élettörténetét így végül a szülők történetével kezdi, azzal, hogy ők 1944-ben az ellenállási mozgalomban találkoztak. Nyomban behozza tehát a zsidóság témáját. A tudósítását minduntalan megszakító értékelések azt tükrözik, ingadozik annak megítélésében, mennyire volt fontos szüleinek zsidó származásuk. Vélhetően az interjúhelyzet kihívást jelentett számára, úgy érezte, el kell számolnia nekünk zsidó származásával.

Át is tér apja történetére, abból is a két világháború közötti időkre, apja bécsi tanulmányaira. Ezt azonban megszakítja azzal a kiszólással, hogy szülei soha nem meséltek korábbi életükről. Emma úgy gondolja, hogy ennek oka a szülők konfúz viszonya saját származásukhoz. Magyarázata szerint a szülők a zsidóságot vallásnak tekintették, amellyel az ötvenes években úgysem kellett foglalkozni, és leköthette őket hivatásuk és a mozgalom. Ezt követően a szülők foglalkozásáról, kommunista karrierjéről számol be, azzal zárva mondani valóját, hogy a szülők mindig dolgoztak, majd kísérletet tesz arra, hogy bemutassa családi életüket. A konkrét élmények felidézéséig azonban nem jut el, rövid tudósításai arra vonatkoznak, hogy neki „szokásos” gyerekkora volt. Ebben a kontextusban újra szüleiéről kezd beszélni, azonban hamarosan olyan magyarázatokhoz ér, amelyekben idilli képet fest gyerekkoráról. Anyját barátságos és társaságkedvelő, apját pedig elvont figuraként írja le. Az Emma által használt jelzők egyfajta távolságról tanúskodnak, hiszen ezek a jelzők szokatlanok a szülő-gyerek viszony jellemzésére, inkább az egyik felnőttnek a másik iránti érzéseit írhatná le.

A későbbiekben sem tud történeteket mesélni gyerekkoráról, inkább csak minősít. Hasonlóan jelennek meg élete más fontos személyes kapcsolatai is: Zsófi néniről, testvéreiről, többé-kevésbé Joséről és Andrisról is csak távolságtartással tud beszélni. Mintha aztán e távolság őt is megijesztené: mentgetni kezdi szüleit. Anyját nagyon szerették az

unokái, és apja is nagyon becsületes ember volt, folytatja. Jellemzésüket azzal zárja, hogy a szülők végül is nagyon jó házasságban éltek. Majd rövid szünet után hozzáteszi: nagyon fontos volt számukra a munka és a mozgalom. E váltásokat végigkövetve az az érzésünk támad, hogy nem tud igazán bensőségesen mesélni szüleiről, talán azért, mert nem kerülhetett igazán közel hozzájuk, netán a közelség csupa fájó élményt hívna elő.

A mozgalom témájának újbóli felvetése valóban negatív élményeket hív elő: arról tudósít, hogy kamaszkorában súlyos politikai vitái voltak szüleiével. Ezeket a talán fájó konfliktusokat nem részletezi, helyettük ismét zsidóságukról kezd beszélni. A nagynéni „meggyőződéses sémi” mivoltát említi, s hogy ő ennek ellenére zsidó származásukról nem is tudott. Szerinte azért, mert szülei mindent szeméremmel kezeltek: ahogy a zsidóságról és a mozgalomról, úgy a szexről sem lehetett a családban nyíltan beszélni. Ismét hosszú szünetet tart elbeszélésében, majd a szülők holokauszt-élményeiről tudósít. E töredezett szövegből tudjuk meg, hogy a szülők az illegális mozgalom révén bujkáltak és segítettek másoknak. Emma hangsúlyozza, ezt az tette lehetővé, hogy a külsejük nem volt zsidós, és hogy megfelelő „álruhát” öltöttek. Itt bukkan fel először az, hogy számára szorosban összekapcsolódik a származás és a láthatóság problémája. Mintha a stigma csak akkor élne, ha látszik is, mintha a származás fel- és levehető lenne. Mindezekről csak utalásokban beszél. A témától elszakadni nem tud, de talán közelsége is ijeszti. A tudósításait megszakító magyarázatok arról szólnak, hogy azért nem tud erről többet, mert szülei ezt a témát is szeméremmel kezelték, később sem büszkélkedtek tetteikkel. Értékelő megjegyzéseiben kiemeli, hogy szülei milyen humánusak voltak ezekben az időkben.

Ezek után arról számol be, hogy a családnak milyen veszteségei voltak 1944-ben. A témák egymásutánja azt sugallja, hogy Emmát a túlélés foglalkoztatja; a holokausztból megmenekült szülők és az elvesztett családtagok szembeállítás a túlélőbűntudat átöröklődését mutatja. Ekkor meséli el azt is, hogy szülei hallgatása odáig fajult: neki egyetemista korában a nagynénjétől kellett megtudnia, hogy zsidó. Miért ez az a pont, ahol először tud összefüggően elmesélni egy történetfoszlányt? Talán itt lépett ki először a gyerekkor elmesélésére tett kísérletekből, s ez az a pillanat, amikor a gyerekkort meghatározó titok lelepleződött. A zsidóság té-

májának tabuja lehet az egyik ok, amiért gyerekkoráról nem tud beszélni. Új elemként bukkan fel, hogy a „*sémi nagynéni*” a titkok tudója – s ő az, akihez szerelmi bánatával is fordulhatott. Emma azonban ambivalens a titkok felfedésében: magát a történetet nem tudja elmesélni, azonban többször hangsúlyozza, hogy ez mennyire nem okozott neki gondot. Utalásokkal teli szövegéből nem rekonstruálható, hogy mi az, ami nem okozott problémát: a titok lelepleződése vagy maga a zsidóság.

Ezt követően hosszú szünettel szakítja meg elbeszélését, segítségünket várva. Amikor azonban nagynénjével kapcsolatos kérdésünket feltennénk, szavunkba vág, s közli, hogy Zsófi néni sem nagyon mesélt erről, és „*visszafojta*” vallásosságát. Emma ezt ambivalensen kommentálja, egyrészt tiszteli Zsófi nénit, hogy erre – a családi béke érdekében – képes volt, másrészt mentegeti szüleit, amiért Zsófi nénit erre kényszerítették. Ismét felbukkan az az elem, hogy szüleinek mindent meg kell bocsátani, hiszen ki tudja, min mentek keresztül. Ahogy mindkét oldalt védelmezi, úgy érezzük, gyerekkorában a két generáció világnézeti konfliktusát a szülei és Zsófi néni közötti választásként élhette meg.

A titok Emmát annyira foglalkoztatja, hogy a lelepleződésről szóló addigi egyetlen történetet követő másik elbeszélése szintén e témához kapcsolódik. Elmeséli, hogy nem sokkal apja halála előtt rajta is számon kérte, miért hallgatták el előle zsidó származását. Apja azt válaszolta: örül, hogy egyik lánya sem ment feleségül zsidó férfihoz. Emmát, kommentárja szerint, ezzel nagyon felkavarta. Végül ugyanúgy, ahogy eddig, ismét azzal védi apja reakcióját, hogy mást élt meg, mint ő.

Ettől kezdve Emma hosszan a zsidóság témájával foglalkozik. Elsőként egy apjával való másik konfliktus történetét mondja el: arról tudósít, hogy talán szerette volna fiát, Andrist orvosi okból körülmetéltetni, de apja ezt ellenezte. Majd ismét leszögezi, mennyire fontos volt apjának, hogy gyerekei ne válasszanak zsidó házastársat. Ismét a láthatóság problémájával állunk szemben: a körülmetélt férfiakon felismerni, hogy zsidók, nincs olyan álruha, amely ezt tökéletesen elrejtethetné. Mintha Emma egykori körülmetélési szándékában az a vágy is megjelenne, hogy ha a maga vonatkozásában már nem is, de gyermekénél tegye láthatóvá, visszavonhatatlanná származását. Furcsa fintora az életnek, hogy épp ez a gyerek az, akin származása már megszületése pillanatától

„látszott”, hiszen apja indián bőrszínét és vonásait örökölte.

Emma történetébe e témán keresztül kerül be először fia, Andris. A következőkben töredezett történeteket hallunk arról, milyen kísérleteket tett arra, hogy származását környezetével tisztázza, s ezek kudarcba fulladtak. Végül viszonylag hosszan beszél egy zsidó barátjánőről, aki az egyetem alatt elvitte néhány „*zsidó összejövetelre*”, s aki később egy vallásos zsidó férfihoz ment feleségül. Ezeket az összejöveteleket elbeszélése szerint akkoriban nem tartotta igazán fontosnak, szívesebben járt szórakozóhelyekre. Ambivalens saját kísérleteivel: mintha haragudna azokra, akik nem mennek bele a témáról való beszélgetésbe, de a zsidóság vállalását sem tudja igazán elfogadni. Ahogy a „*péntek esték*” és a szórakozóhelyek között nem tesz különbséget, abban nemcsak az tükröződik, hogy igyekeznek az összejöveteleket jelentőségét csökkenteni, hanem a partnerkeresés asszociációi is megjelennek. A kontextus a zsidó partner választásának – a rendezvényekkel együtt elutasított – fantáziáját is sejteti.

A zsidósággal kapcsolatos ambivalenciája jelenik meg kommentárjaiban. Irigylí azokat, akik vallásosak, mondja, és szeretné fiát is hasonló szellemben nevelni, de ő maga nem képes rá. Ezért íratta át zsidó iskolába is.

Végül tehát arra jut, hogy ha már nem tudta a fiát „látható módon” zsidóvá tenni, akkor legyen az számára vallás. Ha már nem látszik, akkor legalább hadd hihessünk benne. Vallás, amit fel lehet venni, le lehet vetni, „*vissza lehet fogni*”, amint azt Zsófi néni tette. A zsidóság vallásként való felfogásával Emma a régi családi mintához tér vissza: felnőtt környezete csupa „hívóból”, a vallásos Zsófi néniéből és hithű kommunista szüleiből állt, akik feltehetően épp ezen az alapon tudták e két gyökeresen eltérő világnézetet a hétköznapi együttélésben elfogadni.

Mit jelent a zsidó iskola fiával, Andrissal való kapcsolata szempontjából? Emma választásával Andrist is zsidóvá akarja tenni, származásának ezt a szálát, a közöttük levő kapcsot is erősíteni kívánja. Mivel azonban – épp e családi konstelláció következtében – saját zsidóságát nem mint származásilag adott, etnikai identitást éli meg, érthető, hogy a vallást látja olyan közvetítőnek, amely révén a zsidó identitáshoz való visszatalálás elképzelhető. Együttal az iskolaválasztás révén a zsidóság számára is valamelyest „láthatóvá” válik. Andris

így már nemcsak indián, hanem zsidó, s mindkettő látszik is rajta.

Az interjúnak az a része, amelyben Emma tágan megfogalmazott, élettörténetére vonatkozó kérdéseinkre válaszolt, ezzel le is zárul. Élete más epizódjait, szféráit ő maga a beszélgetésbe nem hozza be. Az interjú helyzet tehát csak egy zsidó élettörténetet hív elő belőle.

III

„Nyolc éve volt. De akkor jó volt, mert akkor repültem életemben először, azt élveztem, és ott megnéztem végül is a várost, kenuzhattam a Titicaca-tóban, úgyhogy ott jól szórakoztam. [...] Azt hittem, hogy nem ő az, mert többen jöttek ki elé, és nem tudtam, hogy ki az, és ő volt a legmagasabb, úgy gondoltam, hogy ő az, és ő volt. [...] Nem tudom, milyen napon indultunk – reggel, kimentünk a reptérre, át kellett szállni Londonban, az jó volt. A kajára emlékszem, mert az baromi jó volt. A megérkezés Pestre, az nagy élmény volt, mert a mama csinált zserbót. Ennyi volt az utazás tulajdonképpen. Csak úgy szokott eszembe jutni, ha megnézek valamilyen fényképet, tárgyat, a tóra emlékszem, apám bátyja tőzsdéügynök volt, úgyhogy voltam tőzsdén, apám másik testvére drágakőszőlőben dolgozott, ott is voltam, az nagyon tetszett. Máshol is voltunk, egy rancson, az is jó volt. [...] Nem szoktunk arról beszélgetni, hogy indián vagyok. Nem, nem beszélünk, mert egyáltalán az apámról sem beszélünk. Megszokták, így ümtertek meg. Hát én is megszoktam, így születtem, aztán ennyi. [...] Származhat ebből hátrányom. Ha arra gondolsz, hogy a lehetőségekben, akkor nem. Nem tudom. Én azt se tudtam, hogy zsidó vagyok. Az osztályban nagyon sok különböző ember van...”

Emma az interjú során soha nem ejtette ki azt, hogy „indián”, vagy hogy „dél-amerikai”, férje és fia származására csak utalt, látszott rajta, voltak problémák belőle, nem beszélt erről, nagyon szép az, hogy ilyen, mondta többször is, de soha nem nevezte meg, miről is beszél.

Andris mesztic volta először az iskola kapcsán merült föl, ott is a zsidóság apropóján. Emma ekkor arról számol be, hogy fia szégyelli, hogy zsidó iskolába jár, és sohasem akar beszélgetni a zsidóságról. Emma ezt úgy magyarázza, hogy ezek náluk abszolút nem témák, tehát számukra nem problémák, mint ahogy az sem, hogy Andris apja bolíviai, vagy ők magyarok. Mintha ebben aztán elbizony-

talánodna, rövid szünet után épp az ellenkezőjével folytatja, arról tudósít, hogy Andris régi iskolájában, az utcán, sőt saját családjában is voltak konfliktusok a kisfiú színes bőre miatt. Az emlékek felidezéséből fakadó kínos érzéseit tükrözik a szövegét megszakító, kicsit kényszeredett felnevetések is, melyek vélhetőleg a történetek súlyának csökkentését, a szorongás enyhítését szolgálják. Még mindig jobb egy biztos dologgal szembenézni, mint egy bizonytalanul, mondja, s ha bántják emiatt, akkor ő jobban tudja, hogy miért bántják, mint más. A szöveg mintha azt is sejtetné, hogy fia indián származása biztos, zsidóságuk – hiszen az nem látszik – talán nem az. De mintha ebben sem lenne egészen biztos, azzal folytatja, hogy ő erősíti a fiában azt, hogy szép. Emmát tehát megint élénken foglalkoztatja a láthatóság. Ambivalens annak megítélésében, hogy jó-e az, ha látszik valakin, honnan származik. És ha már látszik, akkor az a szerencse, ha ezt a látszó stigma esztétikumára elfedi.

Majd arról számol be, hogyan igyekezett Andrist megóvni attól, szembesüljön kirekesztettségével, s hogy ebben szinte teljesen magára maradt. Az ezt követő csend szinte teljes, egyáltalán nem biztos abban, hogy ez sikerült, sőt talán abban sem, hogy helyesen tette.

Majd visszakanyarodnánk az előzőekhez, amikor arról kezdett mesélni, hogy nem volt téma számukra Andris származása. Emma azonban csak röviden válaszol: „Andris csak azt tudta, hogy az ő apukája bolíviai, és ott lakik, soha nem volt egy pillanatra sem tabu téma, vagy nem volt titok, én mindig nagy szeretettel beszéltem róla, na nem tartottam kielőadást a dolgról, nem is kérdezett.” Talán ezt várná tőlünk is: ne kérdezzünk e fájó dolgokról, hagyjuk e tabut ennyiben. Hasonlóan ahhoz, ahogy zsidóságáról beszélt, itt is csak utalni tud élményeire. Olyan helyzetet teremt, amelyben mi nem értjük utalásait, mi nem tudjuk, mik azok a tabuk, amelyekről nem mesél nekünk.

Arról kérdeztük hát tovább Emmát, találkozott-e valaha is a fiú az édesapjával. Emma ekkor egy tőle szokatlanul hosszú történetbe fog, amelyet kényszeredett nevetései olykor megszakítanak. Eszerint Andris csecsemőkori találkozásukat leszámítva először és utoljára nyolcéves korában látta Josét, mikor meglátogatták Bolíviában. Tulajdonképpen szerintem elég jól sikerült, kezdi. Majd azzal folytatja, hogy pont jó korban volt Andris a látogatáshoz, mert már fel tudta fogni a dolgot, de még szorosan

kötődött hozzá. Vajon milyen szempontból tartotta sikeresnek útjukat, tehetjük fel a kérdést, miután Emma hosszan arról beszél, milyen kínos is volt számára ez a látogatás. A következő percekben elsorolja az összes csalódását a bolíviai úttal kapcsolatban. Elmeséli, hogy bár nagyon készült rá, de már az első egy-két nap után kiderült, hogy semmi köze ehhez a dologhoz, már nem szereti egykori férjét. Töredezett történetekbe kezd arról, hogy mindketten féltékenyek voltak Andrisra, és emiatt sokat veszekedtek is, s hogy ki voltak szolgáltatva az ottani klímának és a rossz körülményeknek. *„Mindenképpen ez egy olyan pont az életben nekem, amire azt mondom, hogy sikerrel kibagytam volna”,* zárja le aztán hosszú szünettel elbeszélését.

Emma negyedóra alatt látszólag ellentétes következtetésre jut: míg mondanivalóját még azzal kezdte, hogy az utazás elég jól sikerült, végül inkább kihagyta volna. Mi a magyarázata ennek az ellentmondásnak? Talán ahogy a gyerekkori élményekkel kapcsolatosan is, fél felidézni egykori rossz érzéseit, ezért kezdi egy pozitív értékeléssel a történet elmesélését. De feltételezhetjük azt is, hogy azért érzi az utat sikeresnek, mert nagyon félt tőle, s hazatérve megkönnyebbült: fia találkozott apjával, de életük mehet tovább a régi kerékvágásban. Tehát nem az utazást, hanem Josét „hagyta volna ki” az életéből.

Kérésünkre, hogy meséljen részletesebben a bolíviai időkről, tárgyakba menekül, s a bolíviai utazást mint egy, a szokványostól eltérő nyaralást, férje szülőhelyét, rokonságát, sőt férjét is mint turisztikai látványosságot mutatja be. Tárgyakat, fényképeket keres elő, és azok kapcsán magyarázza az indián világot, csak egy-egy idillikus vagy távolságtartó megjegyzéssel jellemezve a fényképekről ránk köszönő személyeket. Hosszú úti beszámolójában a hangsúly az élmények és érzelmek elbeszélése helyett Dél-Amerika egzotikus világára kerül. Közben megjegyzi, hogy már korábban is járt egyszer Josénál. Később erre is visszakerdezzünk.

Emma erről az útról itt csak két mondatban tudósít, melyben összefoglalja esküvőjüket, kintlévét, terhességét és hazajövetelét is. Hosszabb szünet után visszatér a második utazáshoz, elmeséli, hogy José írt neki még egy levelet, melyben biztosította, hogy támogatná fiuk neveltetését, de ő ezt visszautasította. Aztán újabb szünet után ismét visszaugorva az időben és a térben az Andris megszületését követő itthoni eseményekről számol

be. Megemlíti, hogy José két hetet Magyarországon töltött, de ő erről nem szeretne beszélni. Majd egy idilli kép tárul elénk arról, milyen boldog volt a kisbabával.

Nem mondja el tehát részletesen férje és házassága történetét. Narratívájából az derül ki számunkra, hogy Andrist, a gyermeknevelést soha nem szerette volna Joséval megosztani, rövid házasságuknak és a bolíviai látogatásnak a kudarcra számára egyben egyfajta bizonyosság is arra, hogy fia csakis az övé, sem apjához, sem apja indián világához nem kötődik, Emmát választotta. Azt is feltételezhetjük azonban, hogy „indián történetét” nem dolgozta fel, a Joséval kapcsolatos élmények zárványokká váltak az élettörténetében, és azóta sem tudta integrálni őket. Erre utalnak szövege stílusbeli sajátosságai is: életének bizonyos fontos, sőt súlyos periódusairól csak nagy távolságtartással, mintegy az idegenvezetői szerep biztonságából, egzotikus tárgyakba kapaszkodva tud beszélni. A Joséval kettesben, majd vele s Andrisal hármásban töltött idők elbeszélése helyett saját anyaszerepét hangsúlyozza: *„ez élete központja, ez a család”.* José története csak mint anyaságának története jelenik meg. Minthogy Emma számára mindennek, ami látszik, különösen nagy a súlya, nehéz lehet neki ezt megtenni, hiszen fia megszólalásig hasonlít indián apjára.

Interjúnk utolsó szakaszában ismét a Joséval való első találkozásról kérdeztük. Ahogy korábban, úgy most is kényszeredett nevetéssel kezdi, hát egy balatoni nyaraláskor (nevet), a szokásos, semmi különös, válaszolja, aztán hosszan hallgat. Végül befog egy szaggatott tudósításba arról, milyen problémák voltak közöttük: nehezen tudták megszerezni a házassághoz szükséges papírokat, együtt éltek a szülőkkel, José végül hazament állást keresni, ő pedig folytatta az egyetemet, és beiratkozott egy spanyoltanfolyamra, épp azzal a barátnőjével, *„aki, mondtam, hogy neki fontos, hogy zsidó, ők például a gyerekeket körülméltették, de rendszeren, már nem kórházban, hanem rituálisan, na és akkor kimentem Bolíviába”,* fejezi be, hosszú szünetet tartva.

Amikor José kéthetes látogatásáról kérdezzük, ismét csak röviden válaszol: nem volt semmi különös, mondja, majd elhallgat.

Látható, hogy Emma szinte alig tud a Joséval való kapcsolatáról beszélni, ez a történet nem része önmagáról alkotott képének. A kínos élményekre csak a hosszú szünetek és a kényszeredett nevetés utalnak. Anyasága, zsidósága mintha sok-

kal fontosabb lenne számára, megint csak ezt állítja szembe házassága zárványosított történetével. A körülmételés témájának váratlan megjelenését csak a nem zsidó José elutasításaként értelmezhetjük.

Arra kérjük, hogy meséljen itthoni együttélésükről. Csupa veszekedés volt, kezdi rövid szünet után, mert José nagy fiútársasággal rendelkezett, s ezt ő nem szerette. Rögtön hozzát teszi, hogy ez a szüleit nem zavarta, mert nagyon jó természetük volt, és különben sem volt komoly családi életük, „*úgy élünk, ahogy két gyerek, zárja le*”. Majd azzal folytatja, hogy „*Josét mindenki szerette, még Zsófi néni is, mert barátságos krapek volt*”. Kapcsolatukat nem két felnőtt ember párkapcsolataként, hanem inkább két jó testvér viszonyaként ábrázolja. A veszekedésekről nem beszél szívesen, visszatér ahhoz az idillhez, amellyel szeretné gyerekkorát bemutatni. Josét távolságtartóan jellemzi, és újra Zsófi nénit hozza szóba. Mi lehet a szerepe a nagynéni előkerülésének? Csak egy azok közül, akik kedvelték Josét, vagy a zsidó kontextushoz való kötődést mutatja, netán Zsófi néni szimpátiája legitimálta Emma számára választását?

José beköltözésének napjával kapcsolatos emlékeiről kérdezzük. Ingerült lesz, és pörölni kezd velünk: „*fogalmam nincs, teljesen szokásos, figyelj, most hozzád valaki beköltözik, akár fű, akár lány, most ilyen szempontból az téged nem ráz meg, én legalábbis nem emlékszem, olyan ez az egész, nem emlékszem rá*”. Majd mentegőzni kezd, hogy általában nagyon sok mindent nem vesz észre, majd hozzánk fordul, „*kérdezz csak!*” S azzal folytatja, hogy „*egyszer zsidó barátnője is lakott náluk, hát ide bármikor lehet jönni, szóval nem probléma, nincs mit észrevenni, hogy valaki még alszik itt*”, mondja.

Emma tehát tényleg nem tud nekünk beszélni házasságukról. Talán szerepet játszhat ebben az is, úgy érzi, előttünk zsidónak kell mutatkoznia. Szívesen csökkentené egykori választása terhét, Josét úgy mutatja be, mint egy barátot a sok közül. A zsidó barátnő újbóli megjelenésének hármasság jelentése lehet. Egyrészt a Joséval való kapcsolat hangsúlytalanná tételének része, másrészt említésével Emma azt is sugallja, hogy náluk a zsidók jelenléte sem volt feltűnő, s végül szólhat nekünk, az interjú helyzetnek is. Továbbmenve az asszociációkban: ha a zsidóságot otthon nem élte meg, miért éppen az indián származással kellett volna inkább foglalkozni?

A szülők is nagy baráti kört tartottak, folytatja a kapcsolat súlyának csökkentését, „*bár az apu nem volt egy barátságos alkat, lehet, hogy Andris egy kicsit rá*

hasonlított”. Andris tehát, bár külső megjelenésében indián apjára, belső tulajdonságait tekintve mégis Emma – a zsidó származásával ambivalens – apjára hasonlított.

Az interjú végén még egyszer s utoljára szóba kerül a második bolíviai utazás. Emma újból hangsúlyozza, hogy kellemetlen volt, de semmi nem változott meg az életükben, José és Andris megismerték egymást, és eldöntötték, hogy akarnak-e egymással kapcsolatot tartani – én sem vagyok ellene.

Mintha Emma nem bírná el utazásuknak s ezzel balul sikerült házasságának terheit. Bűntudata van, hogy Andristól elvette az apját, de nem tudja megengedni neki, hogy azonosuljon vele. Ez teremt meg azt a helyzetet, hogy Andrist olyan feladatok elé állítja, amelyekkel fia – életkoránál fogva – még nem lehet képes megbirkózni.

IV

Interjúnk során többször is kérdeztük Emmát Andristól. A téma végül kétszer is előkerül, teljesen hasonló módon, mintegy „véletlenül”. Legfrissebb munkahelyi sikereinek elmeséléséből kilépve terhességéről, szüléséről beszél. Sokáig nem derül ki, valójában miről is van szó. Szövegét a szuper, „*remekül éreztem magam*” és hasonlóan felfokozott érzelmi állapotot sugalló jelzőkkel kezdi, melyek a történet során később is felbukkannak. E jelzőket – ahogy eddig is – hűvösebb, kevésbé érzelmeteli minősítések követik. Nem tudjuk, hogy terhességéről vagy a bolíviai utazásról beszél. Aztán hazajövetelét említi. Nem világos, hogy boldogságát, melyről beszél, valójában minek tulajdonítja: terhességének, bolíviai utazásának vagy talán annak, hogy visszajöhetett, esetleg, hogy elég hamar terhes lett. Elképzelhető azonban az is, hogy hazatérve megkönnyebbült, s e megkönnyebbülést fejezik ki e felfokozott jelzők. Majd arról beszél, milyen jó volt, hogy folytathatta tanulmányait, s nem látszott rajta, hogy állapotos. A terhesség feletti öröm mintha ellentmondásban lenne a boldogsággal, hogy terhessége eltitkolható, hiszen nem látszik.

Évfolyamtársai, akikkel közölte a dolgot „*szintén kellemesek, barátságosak voltak – a maguk módján*”, mondja. A szövegen Emma magánya érződik; ha volt is öröme a terhességében, azt nem volt kivel megosztania, csak a „maguk módján” kellemes, a „dolgot” észre nem vevő évfolyamtársakkal. Mintha már azért is hálásnak kellett volna lennie, hogy év-

folyamtársai nem bántották, bár tudtak a dologról. De mi lehet az a „dolog”, amit társai csak a „maguk módján” tudtak tudomásul venni? Talán nem pusztán a terhesség ténye, inkább az elrejtett, még nem látható stigma lenne az.

Hosszú szünet után szüléséről mesél, amelyet csupa pozitív jelzővel illet. Ugyanakkor a felidézett élmények mind kínra, fájdalomra utalnak. Aztán azal folytatja, milyen gyönyörű, imádni való kisbaba volt Andris, s gyakran előfordult, hogy „kölcsonadta” közelebbi-távolabbi ismerőseinek. Mintha fia e történetekben nem személyként, hús-vér gyerekként, hanem gyönyörű játékbabaként jelenne meg. S ahogy tovább mesél, sem válik Andris elevenné.

A jelenben is csak kívülről látja fiát. Többször hangsúlyozza, hogy nem tudja, mi történik vele az iskolában, s hogy Andris hogy éli meg zsidó s indián származását. *Nagy fiú már, hogy eldöntse, mit akar, én nem szedhetem ki belőle harapófogóval*, mondja többször is.

A narratíva persze azt is jelzi, hogy nem a feleltelen anya mondatai ezek. Emma félve attól, hogy nem tudja a származással kapcsolatos problémákat megoldani, s hogy magányában esetleg rátelepszik fiára, azt a megoldást választja, hogy az élet nagy kérdéseit Andrisra hagyja. Tanúskodik erről az is, hogy a kamasz Andriszal kapcsolatos epizódok, élmények az Emma új életéről szóló történetébe ágyazódnak bele. Ahogyan a kisgyerekek Andriszal kapcsolatos időkben Emma egyáltalán nem hangsúlyozta saját munkáját, karrierjét, sőt csak informális, társasági kapcsolatai kerültek szóba, a közelmúltban a dolgozó nő is ő. Andris akkoriban társasági kapocs, „gyönyörű kisbaba” volt, most felnőtt társ, aki támogatja őt munkahelyi sikereiben. Ebben a szerepben Andris is valóságos személyként tud megjelenni.

A radikális munkahely-változtatásból és Andris zsidó iskolába íratásából láthatjuk tehát, hogy Emma gyökeresen változtat addigi életén, s ezt narratívája megváltozása is tükrözi. Mind ez ideig életét az identitások és stigmák játéka határozta meg. A korábban elrejtteni vágyott stigmák láthatóvá tételével válik képessé arra, hogy önmagát megformálja. Ennek során fiával való kapcsolatát is igyekszik teljesen átalakítani. Miközben Andrist talán idejekorán felnőtté teszi, s a kettejük közötti sze-

mélyes anya-gyerek viszonyt háttérbe szorítja, más szintre teszi át, fiához egyúttal közelebb is lép: mostantól zsidóságuk (is) összeköti őket.

„Kérdező: Mesélnél erről a rajzról? (Egy nő és egy kisfiú egymás felé fordulva.)

Andris: Közös érzelmű emberek. Bár kicsit komornak látszanak, lehet, hogy ez anya és gyermek. Összetartoznak, bűnbánó képe van a gyerekeknek. Ennyi. Talán leszidták a gyereket. Erre gondolok. Valószínűleg, mert valami rosszat csinált. Például hozott egy egyest a házi feladatra.

K.: Mit mondanak?

A.: Ne csinálj ilyet – vagy valami ilyesmit. A gyerek bólogat rá, hogy úgy lesz.

K.: Itt a másik rajz. (Egy férfi és egy kisfiú egymás felé fordulva.)

A.: A papa beszél, valami érdekességet mond el, a fiú meg hallgatja érdeklődve. Valami olyan dolgot mond el, valami komoly dolgot mond el neki, vagy valami érdekességet, a fiú meg ül, figyel és hallgatja. Vagy talán kioktatja az apja.

K.: Itt a harmadik rajz. (Egy férfi, egy nő, közöttük egy kisfiú, a felnőttek a kisfiú felé fordulnak.)

A.: Tulajdonképpen a két szülő büszke egymásra, hogy a fiuk hogy szereti őket. Azért néz így a gyerek. Van valami dicsőség az arcán. Mind a kettő tulajdonképpen eseteli, hogy milyen okos, szép fia van. A fiú meg csak hallgat. Csak ők büszkék azt, hogy az ő pártjukon áll. Ez a fiú tulajdonképpen itt sincs...”

JEGYZETEK

1 Kutatásunkat az OTKA támogatta. Jelen tanulmány a hermeneutikai esetrekonstrukció módszerével készült. E módszert alkalmaztuk a „Leigazoltam a zsidókhoz” – *A társadalmi zsidó identitás élettörténeti gyökerei* című tanulmányunkban In: Thalassa 1994/1–2. A módszertan rövid leírását és a szakirodalmat lásd ott. Interjúalanyaink védelmében, ahogy eddig is, egyes biográfiai adatokat megváltoztattunk anélkül, hogy a narratíva szerkezetét megbontottuk volna.

2 Emma biográfiáját a vele készített narratív élettörténeti interjúból rekonstruáltuk és rendeztük kronológiai sorrendbe.

3 A most következők az Emmával készült interjúk szekvenciális és finomelemzésén alapulnak.

4 Az Emma interjújából idézett szavakat, szó szerint idézett szövegrészeket dőlt betűkkel jelezzük.